

Boeken over het *Evangelie van Judas* / gepubliceerd in *Kerk en Theologie* 58 (2007), 78-81

Er zijn in 2006 verscheidene boeken over het teruggevonden *Evangelie van Judas* verschenen. De belangrijkste uitgaven en één onbelangrijk boek worden hier besproken.

Om met het laatstbedoelde boek te beginnen: Nog voor de Koptische tekst van het *Evangelie van Judas* en de eerste Engelse vertaling bekend waren, heeft Henk Schutten, journalist bij het dagblad *Parool*, een boek gepubliceerd onder de titel *Het Judas-evangelie*¹. In het *Parool* heeft Schutten op Goede Vrijdag 2005 ook de eerste populaire artikelen over het *Evangelie van Judas* geschreven. In zijn boek gaan echter alleen de eerste hoofdstukken over dit evangelie, en dan niet over de inhoud en betekenis ervan, maar over de machinaties van handelaren die veel geld hebben willen vangen voor het Koptische manuscript waarin onder meer het *Evangelie van Judas* staat, en over de wijze waarop het uiteindelijk in handen van een stichting is gekomen die het door wetenschappers wilde laten uitgeven. Schutten geeft, zonder enige uitleg, negen citaten uit het manuscript, maar inmiddels is bekend dat slechts enkele van deze citaten uit het *Evangelie van Judas* stammen. Het grootste deel van het boek bevat, zonder nadere verantwoording, stukken over oude teksten zoals de Dodezeerollen, het boek Henoch, het evangelie van Thomas en andere apocriefe evangeliën, de joodse *Toledoth Yeshu*, de Kabbala, over christelijke fundamentalisten, Mohammed enzovoorts. In het nawoord noemt de auteur zich eerlijkheidshalve een dilettant en schrijft hij dat het boek geen wetenschappelijke pretenties heeft. De titel van zijn boek is dus misleidend; hij doet weinig anders dan nog eens meeliften op de ophef die er van de vondst van het *Evangelie van Judas* is gemaakt.

Nu de serieuzere uitgaven. Afgezien van de voorlopige publicatie van de Koptische tekst en een Engelse vertaling op internet in het voorjaar van 2006 is het eerste boek waarin de inhoud van het *Evangelie van Judas* is bekend gemaakt in het Engels verschenen onder redactie van Rudolphe Kasser, Marvin Meyer en Gregor Wurst². Hiervan is ook een Nederlandse vertaling uitgebracht³. De auteurs hebben het manuscript waarin het *Evangelie van Judas* voorkomt Codex Tchacos genoemd, naar Frieda Tchacos Nussberger, de kunsthandelaarster die het in 2000 heeft aangekocht. In de inleiding dateert Meyer dit evangelie omstreeks het midden van de tweede eeuw en situeert hij het in de joodse gnostiek, waarbij hij tevens wijst op een platoons element in Jezus' onderricht. Hij noemt de theologie en kosmologie van Jezus' openbaring aan Judas in dit evangelie "quite sophisticated" en erkent dat deze weinig christelijke elementen bevatten. Op deze inleiding volgt de vertaling van het geschrift, die in voetnoten is voorzien van enig commentaar. Het evangelie bevat gesprekken tussen Jezus en zijn twaalf leerlingen en afzonderlijk, geheim onderricht aan zijn dertiende leerling Judas, die hem uiteindelijk aan de hogepriesters en schriftgeleerden zal overleveren. Deze overlevering wordt als een weldaad beschreven. Afgezien van dit laatste element doet de inhoud sterk denken aan andere gnostische geschriften uit de tweede en derde eeuw; er is sprake van een hogere en een lagere God en over allerlei hemelse machten die al uit die andere gnostische boeken bekend waren. In vier hoofdstukken wordt deze tekst vervolgens uitvoeriger becommentarieerd. Kasser vertelt van de vondst van de codex, die waarschijnlijk in 1978 heeft plaatsgevonden,

¹ Henk Schutten, *Het Judas-evangelie. Wat joden, christenen en moslims niet mogen weten*, Monitor, [Amsterdam] 2006, 272 pp., € 19,90, ISBN 9080926000.

² Rudolphe Kasser, Marvin Meyer, Gregor Wurst (eds), *The Gospel of Judas from Codex Tchacos*, National Geographic, Washington DC 2006, 186 pp., \$ 22,00, ISBN 1426200420 / 9781426200427.

³ Rudolphe Kasser, Marvin Meyer, Gregor Wurst (red.), *Het Evangelie van Judas uit de Codex Tchacos* (vertaald door Servaas Goddijn), Bert Bakker, Amsterdam 2006, 167 pp., € 17,90, ISBN 9035131177 / 9789035131170.

en van de herhaalde pogingen om deze aan te kopen. De codex bevat nog drie andere geschriften, namelijk een versie van de *Brief van Petrus aan Filippus* die ook bekend is uit Nag Hammadi Codex VIII, voorts een boek van Jacobus dat min of meer overeenkomt met de *Eerste Openbaring van Jacobus* uit Nag Hammadi Codex V, en een tot dusver onbekend geschrift dat door de uitgevers *Allogenes* is getiteld. Ehrman zet het evangelie van Judas in het bredere verband van de gnostiek van de tweede eeuw. Hij benadrukt dat er nog veel meer evangeliën zijn geschreven dan de vier die in het Nieuwe Testament zijn opgenomen en dat er van de diverse christelijke richtingen slechts één gewonnen heeft, die later “orthodox” is genoemd. Deze aanspraak op orthodoxie en de legitimiteit van het door “orthodoxen” gedane beroep op Jezus’ oorspronkelijke onderricht worden door Ehrman krachtig in twijfel getrokken. Hij meent dat dit geschrift nieuwe perspectieven opent op ons begrip van Jezus en het vroege christendom. Wurst bespreekt de notitie die Irenaeus van Lyon omstreeks het jaar 180 aan het *Evangelie van Judas* heeft gewijd. Hij concludeert dat we erop mogen vertrouwen dat het om hetzelfde geschrift gaat als nu aan het licht is gekomen. Aan de datering in de tweede eeuw verbindt hij een nuchtere conclusie die niet strookt met die van Ehrman: “As a consequence, we cannot find here any more accurate historical information about Judas than we find in the canonical gospels” (p. 133). Het laatste hoofdstuk is van de hand van Meyer en gaat opnieuw in op Judas en de gnostische connectie. Die relatie is er vooral met de “Sethiaanse” gnostiek, die teruggrijpt op Seth (Genesis 5:3-8) als prototype van de gnostici. Meyer bespreekt met kennelijke waardering de gnostische visie op God als oneindig, onbenoembaar, onuitsprekelijk wezen, van wie echter Sofia, een van de hemelse machten, afviel toen zij een wezen voortbracht dat later de stoffelijke wereld begon te scheppen. De mensen van het geslacht van Seth blijken onsterfelijke zielen te hebben die met de hoogste God verwant zijn en naar hem zullen terugkeren. Behalve op de joodse elementen wijst Meyer ook hier op de gedeeltelijk platoonse achtergrond van deze visie. Het boek wordt besloten met een bibliografie en een aantekening van de uitgeverij, National Geographic, over de aanloop tot deze uitgave.

Wat in dit boek opvalt is dat Meyer en Ehrman een grote eerbied voor het *Evangelie van Judas* ten toon spreiden en menen dat het nieuw licht werpt op Jezus en Judas. In ieder geval suggereren zij dat het gnostische onderricht dat Jezus hier aan Judas te kennen geeft zeer oude wortels heeft. Dat het in feite gaat om een twee-eeuwse kritische reactie op het vroeg-katholieke of proto-orthodoxe christendom – of hoe het “kerkelijke” christendom ook maar moet worden aangeduid – geven zij niet openlijk toe. De gnostische visie wordt met veel sympathie en inlevingsvermogen beschreven. Het lijkt mij geheel terecht dat zij aan zo’n antieke religieuze stroming zoveel mogelijk proberen recht te doen. Tot een evaluatie van de pretenties van historische betrouwbaarheid van dit geheime evangelie komen zij echter niet. Wat dat betreft moeten we in dit boek genoeg nemen met de korte opmerking van Wurst die ik al citeerde.

J. van Oort, hoogleraar patristiek te Nijmegen, heeft de eerste Nederlandse vertaling het licht doen zien en deze van commentaar voorzien⁴. In de eerste helft van zijn boek bespreekt hij het getuigenis van Irenaeus, de ontdekking van het *Evangelie van Judas*, de overige geschriften van de codex Tchacos, de Sethiaanse gnosis op grond van verwante geschriften zoals het *Evangelie der Egyptenaren* en het *Geheime Boek van Johannes*, en de beschrijvingen van Jezus en van Judas in het nu teruggevonden evangelie. Daarop volgt de vertaling, die sterk verwant is met die van de Amerikaanse uitgave en die is voorzien van commentaar op tal van afzonderlijke elementen van de tekst. Hoewel dit boek veel verhelderende informatie bevat, roept het ook allerlei vragen op. Evenals Meyer legt Van Oort sterk de nadruk op het joodse, dan wel joods-christelijke karakter van de gnosis die in dit evangelie wordt onderricht. Hij

⁴ J. van Oort, *Het Evangelie van Judas. Inleiding, vertaling, toelichting*, Ten Have, Kampen 2006, 191 pp., € 19,50, ISBN 9025957250 / 9789025957254.

meent bijvoorbeeld dat Jezus er op verholde wijze wordt aangeduid met de niet uit te spreken naam JHWH. Het is weliswaar een zeer oude traditie dat Jezus is bekleed met de naam JHWH (vgl. bijvoorbeeld Filippenzen 2:8-11), maar opmerkelijk genoeg wordt JHWH in de gnostiek vaak met de lagere stoffelijke schepping in verband gebracht en niet met de hoogste God van wie Jezus volgens gnostici afkomstig was. Van Oort veronderstelt dat dit evangelie drie authentieke uitspraken van Jezus bevat, namelijk: “[En zij] hebben bomen geplant die geen vruchten voortbrengen, in mijn Naam, en op een schandelijke wijze”, “Een bakker kan niet de gehele schepping onder de hemel voeden” en “Het is onmogelijk om zaad te zaaien op [een rots] en daarvan vrucht te oogsten”. Het is merkwaardig dat de auteur uit deze veronderstelling, die hiermee nog niet bewezen is, niet openlijk de klaarblijkelijke conclusie trekt dat al het overige dat Jezus in dit evangelie zegt daarom niet echt uit zijn mond kan hebben geklonken. In plaats daarvan acht Van Oort het mogelijk en spreekt hij de hoop uit “dat zowel het in dit evangelie geschetste beeld van de aardse Jezus als de opvatting over de eeuwige Christus, alsook de beschouwing van Jezus Christus als de Naam van God én de Profeet, nieuwe overwegingen biedt voor een gesprek tussen joden, christenen en moslims” (p. 66). Me dunkt dat dit teveel eer is voor dit apocriefe en van ieder gezag verstoken evangelie. Wel verdient Van Oort bijval in zijn opvatting dat dit evangelie nadrukkelijk esoterisch is en bedoeld was als een geheime tekst voor een selecte groep. Ook heeft hij in principe gelijk wanneer hij stelt dat een typering als “apocrief” in het hedendaagse onderzoek geen geringe status aanduidt en niet samenvalt met “onecht” of “vals”. In de wetenschap worden alle geschriften, canoniek of niet, inderdaad op hun eigen merites beoordeeld en worden door de kerk apocrief verklaarde geschriften niet afkeurend behandeld. Dit betekent echter niet dat de pretenties van apocriefe geschriften dan ook historisch betrouwbaar worden geacht. In het algemeen wekt ook dit boek de indruk dat het met sympathie voor de gnostische opvattingen is geschreven – en daar is wetenschappelijk gezien niets op tegen –, maar ontbreekt mijns inziens een nuchtere evaluatie van de pretentie van historische betrouwbaarheid van de hier overgeleverde tradities met betrekking tot Jezus en Judas. Correct lijkt mij het bijschrift bij de foto tegenover p. 32: “De verpulverde pagina’s bleken een radicale herinterpretatie van Judas’ verraad van Jezus te bevatten”. De term herinterpretatie impliceert dat het om een secundaire visie gaat die een alternatief biedt voor een oudere visie. Die oudere visie is uiteraard die welke, met enige variaties, in de canonieke evangeliën en Handelingen voorkomt.

Kort na het boek van Van Oort is de Nederlandse vertaling van het *Evangelie van Judas* en de studie hierover van de hand van Jacques van der Vliet verschenen⁵. De auteur is universitair docent te Leiden en gespecialiseerd in het Koptisch. In het eerste deel van zijn boek geeft hij een beknopt overzicht van de gnostiek en de verschillende visies hierop, en bespreekt hij de vondsten van gnostische, in het Koptisch geschreven manuscripten en de context waarin deze geschriften hebben gefunctioneerd. Van der Vliet meent dat de benaming van het manuscript als Codex Tchacos ongelukkig is omdat deze teveel eer geeft aan de handelaarster Frieda Tchacos Nussberger. Naar analogie van de Nag Hammadi Codices spreekt hij van de Codex Maghagha; Maghagha is het stadje in wiens nabijheid de codex vermoedelijk is gevonden. Na enkele inleidende bladzijden over de titel en het literaire genre van het *Evangelie van Judas* levert Van der Vliet vervolgens, in het tweede deel van zijn boek, een eigen vertaling van dit geschrift, die op menig punt van de Amerikaanse vertaling en die van Van Oort afwijkt. Soms is hij gekomen tot andere reconstructies van lacunes in het handschrift, soms accepteert hij niet een op het internet gepubliceerd voorstel tot verbetering van de Koptische tekst, en in diverse gevallen interpreteert hij de Koptische tekst anders. Dit betekent niet dat zijn vertaling een totaal ander beeld geeft dan de eerste vertalingen; de afwijkingen betreffen meestal

⁵ Jacques van der Vliet, *Het Evangelie van Judas. Verrader of bevrijder?*, Servire, Utrecht / Antwerpen 2006, 224 pp., € 16,95, ISBN 9021584069 / 9789021584065.

details. Een structuuranalyse besluit dit tweede deel. In het derde deel bespreekt Van der Vliet de levens- en wereldbeschouwing die in dit geschrift naar voren komt; hiervoor put hij uitvoeriger dan in de hiervoor besproken boeken uit andere, verwante gnostische geschriften. Evenals Van Oort gebruikt ook Van der Vliet het te Nag Hammadi gevonden *Evangelie der Egyptenaren* en het in vier manuscripten overgeleverde *Geheime Boek van Johannes*, omdat deze tal van parallellen met het *Evangelie van Judas* blijken te bevatten die kunnen helpen de gebrekkig overgeleverde tekst hiervan te verhelderen. Afgezien van deze twee gnostische werken blijkt Van der Vliet bijzonder goed thuis te zijn in de gehele Koptisch-gnostische literatuur van die tijd, en vandaar ook in de magie, de demonologie en de astrologie die daarin en in andere laatantieke teksten is overgeleverd. Met behulp daarvan gaat hij in verschillende hoofdstukken in op de Sethiaans-gnostische visies op God, de wereld, de mens, de kerk, Jezus en Judas die uit dit evangelie blijken. Ik moet zeggen dat ik van deze niet eenvoudige maar toch goed leesbare beschouwingen zeer onder de indruk was. Hier is een gedegen bijdrage aan de interpretatie van dit geschrift geleverd. Van der Vliet benadert het *Evangelie van Judas* met de interesse die het verdient en plaatst het nuchter in zijn historische context. Hij concludeert dat dit evangelie geen oude, onafhankelijke tradities over Jezus en Judas bevat en dat het dus geen nieuwe historische informatie over hen biedt. Hij interpreteert dit geschrift als een felle polemieek met de kerk van de tweede eeuw, waarvan bijvoorbeeld de eucharistieviering en de visie op Jezus' offerdood het bij de auteur moesten ontgelden. De keuze om Judas tot Jezus' uitverkoren leerling te maken beschouwt hij als een provocatie aan het adres van de kerk. De auteur die dit geschrift heeft vervaardigd moet zich in geestelijk opzicht ver boven de kerkelijke christenen verheven hebben gevoeld. Waar andere onderzoekers geneigd zijn in de gnostische mythen oude joodse tradities te zien, spreekt Van der Vliet onbekommerd van pseudo-Hebreeuwse engelen- of godennamen, die hij in verband brengt met soortgelijke namen die in de Egyptische magie van de eerste eeuwen van onze jaartelling in omloop waren. Wanneer hij van Saklas, bij gnostici een naam voor de God van het Oude Testament en een van de archonten van de materiële wereld, zegt dat de duiding van die naam op grond van het Aramees als "dwaas" twijfelachtig is, dan kan ik hem daarin echter niet bijvallen. Het verband met het Aramese *sakla*, "dwaas", lijkt mij daarvoor te duidelijk. Verder wijst Van der Vliet terecht op de hellenistische filosofie als een belangrijke component van de toenmalige gnostiek. Ook verklaart hij met diverse verwijzingen naar de contemporaine astrologie hoe het mogelijk is dat Judas tot Jezus' dertiende apostel wordt en daarmee boven de bekende kosmische en kerkelijke twaalfallen wordt uitgetild. Toch betekent dit volgens hem niet dat Judas in de visie van dit evangelie al geheel verlost is; hij blijft immers een "dertiende demon" die door zijn ster kan worden misleid. Het boek wordt besloten met een selectie van aanbevolen literatuur over de gnostiek en een register.

Het moge duidelijk zijn dat ik van de hier besproken boeken over het *Evangelie van Judas* dat van Van der Vliet met meest kan aanbevelen. Dat het in menig opzicht afwijkt van de andere twee boeken, is onvermijdelijk bij zo'n nieuwe tekstvondst. In het begin is het zoeken en tasten, hoe zo'n tekst vertaald en verklaard moet worden. Van der Vliet wijst hier tot dusver het meest trefzeker de weg.

Riemer Roukema